

veksling med danske 1875–1910», som også for den politiske historie er en væsentlig kildesamling. I samarbejde udgiver nu de danske og norske sprog- og litteraturselskaber en tilsvarende brevudgave, der skal gå til og med 1874.

Udgavens første bind domineres af brevvekslingen med Clemens Petersen (ikke få af brevene har tidligere været trykt i Kohts »Gro-tid«). I den er det atter Bjørnsens digterarbejde og hans personlige forhold, der er det fremherskende. Det er stof af samme karakter, der går igen; kun i meget beskedent omfang berøres politiske og samfundsmæssige forhold, når bortses fra spørgsmål som vilkårene for bogproduktion, teaterliv o. lg. Af Øyvind Ankers indledning, der også dækker værket to sidste bind, fremgår imidlertid, at der i korrespondancen navnlig med Otto Borchsenius, Gotfred Rode, Ploug og Rudolf Schmidt vil komme en del af politisk karakter. Disse to bind er planlagt udsendt i 1971 og 1972.

Vagn Dybdahl

Orla Lehmann: Den græske Tronfølgesag 1863. Meddelt ved Johannes Lehmann. (Vejle amts årbøgers monografier VII. 1970). 141 sider.

Ved sin død i 1870 efterlod Orla Lehmann sig et manuskript til en bog om den græske tronfølgesag i 1863, formentlig skrevet ganske kort tid efter begivenhederne. Da Lehmanns venner og partifæller efter hans død skulle besørge en udgave af hans papirer, var der almindelig enighed om, at skildringen af tronfølgesagen ikke lod sig offentliggøre. Dertil var den alt for nærgående over for navnlig Christian 9. Nu har en ætling af Orla Lehmann,

nemlig forfatteren, dr. Johannes Lehmann, sammen med Vejle amts historiske samfund i hundredåret for Lehmanns død befordret manuskriptet i trykken forsynet med noter. Det er et udmærket initiativ. Bogen er vel værd at læse, dels fordi den giver et godt billede af Orla Lehmann som stilist, dels fordi man ser, hvorledes en dansk politiker oplevede en side af storpolitikken, og dels fordi redegørelsen kaster interessante glimt over de politiske tilstande i Danmark på et tidspunkt, hvor kronen stadig var en faktor, politikerne måtte tage hensyn til. Nogen uhildet historiker var Lehmann langt fra. Hans foragt for det lyksborgske hus var udtalt og fandt grumme udtryk, som næppe var retfærdige. Det er dog givet, at prins Christian (9.)s meget dynastisk prægede synsmåde ikke harmonerede med politikernes opfattelse af det konstitutionelle monarki. Prinsen synes aldrig at have forstået politikerne og de krav, et begyndende demokrati stillede.

Vejle amts historiske samfund har i øvrigt også markeret hundredåret ved i Vejle amts årbog for 1970 at samle en række bidrag af og om Lehmann som amtmand i Vejle.

Tage Kaarsted

Venstre i 100 år. I, 1870–1901, Hans Lund og Arne Fog Pedersen; Et folk vågner (173 s.); II, 1901–1939, Jørgen Herman Monrad; Et land bygges op (192 s.); III, 1939–1970, Chr. P. Fogtmann; På frihedens vilkår. 176 s. 1970. (I–III).

Ifølge forordet, skrevet af Venstres nuværende formand Poul Hartling, har hensigten med værket været at fremlægge »en folkelig bog, som kan

tale til nutidslæseren« byggende »på et solidt historisk fundament« – og i forordet til bd. III siges, at man med bøgerne har fortalt »om Venstre som parti og folkebevægelse«. Dette er altså de præmisser, som værket ud fra dets egen erklærede hensigt bør bedømmes efter.

Det er lykkedes at fremlægge et folkeligt værk i dette begrebs bedste forstand. Alle bind er typografisk klart og oversigtbart sat op, og sproget er let læseligt og ligefremt uden at virke nedladende folkeligt. Illustrationerne er mange, ofte ikke før brugte og overalt gengivet i et så rimeligt stort format og i en så god kvalitet, at de kommer til deres ret. Mens balancen i billedvalget som helhed er fin i bd. II og III kan dette ikke siges om bd. I. Trods megen umage for at finde gode illustrationer måtte læseren efter billedudvalget tro, at den omtalte folkelige opvågnen i forrige århundrede lå på linie med Jeppes i baronens seng – for efter billederne i bd. I ses bønderne at falde over deres egne træsko på de blankpolerede gulve i overklassens saloner, I p. 12 og p. 113. Den nedvurdering i den herskende presse, som disse billeder giver udtryk for, var en del – men også kun en del – af den politiske virkelighed, Venstre arbejdede i i forrige århundrede, og burde ikke have fået lov til at give et så billedmæssigt skævt indtryk. Nogle steder svigter billedredaktionen sin de fleste steder så prisværdigt lagte linie med at henvise til vittighedstegningernes forlæg eller paralleller. F. eks. I, p. 112, hvor forlægget er Fritz Jürgensens, Undskyld mit Navn er Thomsen; ligeledes II, 187, der også har en Fritz-Jürgensen-klassiker som forlæg. Træsnittet I, 12 og vittigheden II, 18 nederst kører på samme ordspil om be-

grebet »dannelse« og regeringsdannelse, – ligeledes I, 153 og III, 18 på »Quosque tandem« ... (Cicero, Catilina I).

Noter hævdes i forlagsverdenen at skræmme »den almindelige læser« – jeg tvivler, tænk på Troels Lund – men i første bind er det med held lykkedes at indflette mange henvisninger i teksten uden derved at sinke læsningen. Desværre aftager henvisningernes tal, jo længere man kommer hen i bindene. De manglende notehenvisninger burde dog være blevet afbødet ved et godt og kommenteret litteraturudvalg. Dette er ikke gjort og vil mindske værkets anvendelighed for den mere interesserede samt dets brugbarhed i studiekredse m. v.

I hovedsagen må det vanskelige arbejde, at fremlægge et godt folkeligt værk, dog siges at være lykkedes – og det langt bedre end ved andre lignende parti- eller organisationsjubilæumsværker. Men hvorledes med det næste punkt i forordet om det videnskabelige grundlag?

Af nyt materiale, som er inddraget, bemærkes partiprotokollerne. Selv om de ind imellem især i bind III giver nye oplysninger, synes dette materiale ikke at være så givtigt, som man kunne håbe – eller er det ikke benyttet godt nok? Den nyere litteratur vedrørende dansk historie, biografi-erne og kildeudgaverne er forfatterne som venteligt hjemme i, og dette har især sat sit præg på bd. I og II, der for store afsnits vedkommende er en solid, læselig og nyttig præsentation af vor viden i dag. Dog synes Hans Lund og især Arne Fog Pedersen at trække lidt vel rigeligt og ukritisk på Frede Bojsens »Politiske Erindringer«. De sidste 20 års grøde i den teoretiske og komparative forskning omkring partisystemernes opstå-

en og udvikling synes ikke at være forfatterne bekendt – i hvert fald har denne nyorientering ikke sat sig nogle spor i værket, hverken i paralleller eller i nye spørgsmål til det kendte stof og det kendte materiale. Netop forfriskende synspunkter og nye spørgsmål samt en a-jour-ført teoretisk baggrund må med, hvis det skal kunne hævdes, at en folkelig fremstilling hviler på et solidt videnskabeligt fundament. Desværre skuffes læseren her; holdningen til stoffet og den teoretiske baggrund ville have været solid og videnskabelig forsvarlig for en menneskealder siden, men er det ikke i dag.

Hvorledes med det fjerde punkt om Venstre som en folkebevægelse? Lad det være sagt straks, vi får her *ikke* hele Venstres historie, vi får ikke historie om et folk, som vågner, om det land som bygges op, og vi får ikke historie om et folkeligt parti i arbejde på frihedens vilkår. Hvad vi får ud over rigsdagshistorie, er kun en lille smule om alt det uhyre centrale og vigtige, som i de sidste hundrede år er sket blandt Venstres partimedlemmer og i *venstrebevægelsens* mange aspekter i højskoler, forsamlingshuse, frimenigheder og frie skoler, foredragsforeninger, andelsmejerier, sparekasser, maskinstationer, Venstres Ungdom, de lokale partiforeninger, omkring og i det lokale venstreblad – om alt dette, som i menneskealder har været baggrunden for og ofte årsagen til venstreparlamentarikernes politik på Christiansborg, får vi kun lidt. Af de tre binds mere end 70 kapitler kan ikke 5 siges blot i hovedsagen at omtale alt dette, som også *er* og *var* Venstre i Danmark. Synsvinklen er traditionel og centralistisk, hvad vi får er partihistorie i snæver forstand, dvs. at vi har fået opfyldt forordets 3. punkt, partiet,

men som *partiet* set fra Christiansborg og ikke med den bebudede brede folkelige baggrund. Til en vis grad må dette undre, for der kan dog ikke i at skildre den folkelige rørelse ligge noget i øjeblikket politisk penibelt, et forhold som måske på andre punkter har hindret forfatterne i at bore dybere; trods alt er det jo et jubilæumsværk.

Med denne generelle begrænsning in mente må det siges, at både Hans Lund og Monrad yder gedigen historieskrivning på givne præmisser. Skønt Fogtmann har kunnet trække på Kaarsteds arbejde om dansk politik i 1960'erne har han dog mange steder måttet være den, som har haft det vanskelige arbejde at lægge de store linier i forløbet og rydde vejen for kommende historikere. Når hans arbejde ikke når op på siden af de andre forfatters, hvor disse er bedst, ligger der i denne vurdering ikke en underkendelse af Fogtmanns store indsats, men tværtimod en erkendelse af hans vanskeligere udgangsposition.

Gennem alle tre bind må det konstateres, at forfatterne måske nok selv er klar over skillelinjen mellem på den ene side et bredt vælgerparti og på den anden side en snæver rigsdagsgruppe; men at de i hvert fald ikke gør skillelinien klar for deres læsere. Denne sammenblanding ses f. eks. II, 131, hvor det først fortælles, at Venstres organisationer startedes på opfordring fra toppen – rigsdagsgruppen – og bagefter hedder det så, at partiet blev bygget op fra neden. Parti og Venstre bruges i flæng snart om rigsdagsgruppen, snart om vælgerpartiet, snart mere diffust om den store masse af vælgere, som først 1929 blev samlet i en landsdækkende partiorganisation. Flere gange tales om Venstres sociale sammensæt-

ning, men ved den fulgte praksis menes hermed alene eller i hovedsagen folketingsgruppens sociale sammensætning (I,18 ff, II,22 ff, 100 og 102 og 136). Man kan ikke som i II,22 tillade sig at slutte fra sammensætningen af et partis elite til den sociale sammensætning af dets brede medlems- og vælgerskare; jvf. Vagn Dybdahls undersøgelser over Højre i Parti og Erhverv. I øvrigt savner man især i bd. I en vurdering af, om folket nu virkeligt vågnede op, eller i et kort glimts erkendelse overlod magten til en ny elite – blot nu udgået af deres egen kreds – og derefter igen slumrede ind, dvs. om institutionaliseringen af de mange aktivitetsformer medførte en forskydning af følelsen af medansvar og medindflydelse og dermed reelt en afdemokratisering til fordel for et mere effektivt repræsentativt styre på alle planer. Ligeledes savnes mere generelt en diskussion af, hvad begreber som *folkelig*, *frihed*, *liberal* etc. egentlig stod og står for. Ofte synes disse begreber hos forfatterne at være mere af etisk-mytisk end af socialbeskrivende art. Nærmest forfatternes fælles mening kommer måske Monrad, når han II, 190 mener, at »alt i alt var Venstre udtryk for en livsholdning« set på en tredobbelt folkelig baggrund af politisk, økonomisk og åndelig rejsning. Trods det i værket og gennem tiden hævdede folkelige og demokratiske grundlag, ses der fra Fr. Bojsens betæneligheder ved Venstredelegeretmøderne o. 1889 (I,115) – denne overrigsdag – over J.C.s afvisning af møder med vælgerne i rigsdagsperioden (II,101) til hans modstand imod en landsorganisation og frem til senere venstrefolks egensindighed en linie for hævdelser af rigsdagsmandens selvstændighed over for vælgerne og rigsdagsgrup-

pens dominans over partiet. Det er diskutabelt, om denne linie er særlig folkelig eller særlig demokratisk, med mindre man ved demokrati kun forstår det repræsentative styre. Det er ganske tankevækkende, at mange ledende venstreskikkelser over for deres vælgere har forholdt sig lige så paternalistisk overlegent som de tidligere så forkætrede nationalliberale førere; forskellen synes ofte mere at ligge i formen og stilen end i den reelle grundholdning, og så måske i at de nationalliberale over for sig selv og andre var sig deres holdning bekendt. Det er påfaldende, at et parti, der betegner sig som en flok individualister (III,46 og 148 m. fl.), har haft en så udpræget tilbøjelighed til at finde sammen om udadtil landsfaderlige, men reelt så temmelig autoritære høvdingeskikkelser som J. C. Christensen, Madsen-Mygdal og Knud Kristensen. Det hævdes (I, 100 m. fl.), at partidisciplin aldrig har været Venstres stærke side, hvilket menes bevist bl. a. ved de mange udbrydergrupper. Mærkeligt nok falder det ikke forfatterne ind, at netop disse udbrud kunne skyldes en manglende indre smidighed i partiet og manglende lydhørhed hos lederne; måske er der ligefrem en sammenhæng mellem udbrydertendensen og høvdingedyrkelsen. Selv over for Knud Kristensens så hårdt angrebne sønderjyske politik, hvor man i Venstreregeringen »sloges ... som brave karle« (III,41), ja, der bøjede man sig dog for høvdingens *vilje*, ikke for hans argumenter. Især hos hovedforfatterne af I og II mærkes en ærlig vilje til ikke at vige uden om en – om end medlevende og forstående – klar holdning til mere kontroversielle personer og myter i partiets historie. Et eksempel er Monrads erkendelse af, at gårdmandsstanden

trods den megen tale om brede folkelige reformer gennem Venstre i årene efter 1901 fik hyppet sine egne kartofler og reelt gravede grøfter mod husmænd og arbejdere. Et andet eksempel er Monrads skildring af J. C. Christensen. Læst i sammenhæng og nøje, er det vel nok den hårdeste dom, nogen venstrehistoriker har givet af denne høvding med de milde øjne og dolken i ærmet (II,53). På disse og mange flere punkter er det foreliggende værk et stort fremskridt fra Nørgaards og Jensens Venstres historie, 2 bd., fra 1937, selv om dette tidligere arbejde især for tiden før 1870 stadig har meget godt stof.

Meget forståeligt ud fra bogens fremkomst som et jubilæumsværk findes i bd. III måske ikke som i de forudgående bind helt den samme vilje og evne til at tage mindre behagelige selvopgør ved betragtninger over den sidste menneskealders venstrefolk og politiske begivenheder. Hermed være ikke sagt, at bindet er urimeligt partisk og slet ikke, at det er uanvendeligt. Men når man ved – og Bo Bojesens tegninger i øvrigt erindrer den glemsomme derom – hvor forkæret en person Knud Kristensen blev, er det dog vel næsten for meget forlangt, at læseren skal tage forfatteren helt alvorligt, når han (III,46) siger, at »Knud Kristensens styrke (var), at han repræsenterede et livssyn med dybere rødder i det danske folk end nogen importeret eller hjemmestrikket ideologi«. Muligvis gjorde han det; men dette livssyn var dog ikke stærkt nok funderet i befolkningen til, at det blev partiet De Uafhængige og ikke Venstre, der i 1971 står som et af de store partier i Folketinget. Når Fogtman om jordlovene 1963 (III,106) skriver, at »Socialdemokratiet formulerede lovene,

så det offentlige efter behov og behag kunne overtage jord hvorsomhelst og nårsomhelst«, kan man dog vist ikke følge ham – er det en tone fra et vælgermøde, som uforvarende er fløjet ham i pennen? På den anden side understreger den slags bemærkninger, at historieskrivning også er at give udtryk for en samfundsopfattelse og et livssyn, dvs. at være politisk.

Nogle mindre korrektioner. II,46, Knud Kristensen om de Radikales vægring ved at gå i regering med Venstre er klart dementeret af Bertel Dahlgaard med ordene: »Når jeg bestemt modsatte mig en radikal deltagelse i en sådan fællesregering, skyldes det, at jeg med mit mangeårige kendskab til Knud Kristensens sind og temperament aldrig ville lade min politik blive afhængig af ham« (Pol. 14. 1. 1971. Historien III,124 om smørrebrødet på Store-Kro-mødet 10. marts 1967 tager Tage Kaarsted med Krag som kilde livet af; der var faktisk også bestilt smørrebrød til de andre partier. (Kaarsted i Liberal, nr. 1, 1971, p. 65). I bd. II,9 oversigten over valgets resultat er der yderst meningsforstyrrende byttet op og ned på Det forhandlende Venstres og Venstrereformpartiets stemmeantal, ligesom der sammesteds beklageligvis ikke er gjort opmærksom på, at talenes betydning afsvækkes af, at ved sådanne valg blev der ikke foretaget optælling i kredse med kåringsvalg, dvs. at forholdet mellem kandidater og stemmetal ud over de nævnte usikkerheder yderligere udviskes.

Intet forlag tør vel i de næste 20 år tage en mere generel bog om Venstres historie, skønt der efter dette jubilæumsværk stadig er meget at skrive om. Trods adskillige principielle og nogle enkelte indvendinger vil det foreliggende i en del år dog være

bogen om rigsdagspartiet Venstre i de sidste 100 år. Værket er velskrevet og for vigtige afsnits vedkommende også spændende og solid historieskrivning.

Vagn Wåhlin

Breve fra og til Holger Drachmann.

Udg. ved Morten Borup. III: 1884–1893, IV: 1894–1908. (Gyldendal, 1970). 500, 509 s.

I 1968 kom de to foregående bind, der gik fra 1862 til bruddet med Brandes i 1883, jfr. Historie VIII 382 f. På det tidspunkt var det usikkert, om udgaven kunne fortsætte, og de to bind blev derfor afsluttet med kommentarer og registre. De nye bind 3 og 4 følger ganske nøje de foregående i opsætning og udgivelsesteknik. Væsentligt er det, at udgiveren understreger, at de medtagne breve kun er en del af de besvarede; derimod redegøres ikke for de kriterier, der har bestemt udvalget. Når benytterens emne ikke ligefrem er Drachmann som brevskriver, ville man måske have haft større nytte af en komplet samling register.

For det lige fremførte taler også, at korrespondancens almene rækkevidde er meget begrænset. Navnlig kan man følge – dog også kun yderligt og uden at nyt bringes frem – Drachmanns ægteskabelige og uden-ægteskabelige forhold samt hans arbejde og produktionens afsætning til blade, tidsskrifter og forlag. Dernæst er der en del kommentarer til recensioner af H. D.s forskellige værker. Svingningerne i forholdet til Brandes-kredsen afspejles naturligvis også, men hverken her, eller når det gælder det ikke særlig omfattende politiske stof, kommer der væsentligere nye oplysninger frem.

Samlet må udgaven søge sin berettigelse i det mere nuancerede billede, brevene giver af Drachmanns person og arbejdsform. Det er altså personalhistorie og litteraturhistorie en detail.

Vagn Dybdahl

Margrethe Christiansen: Jacob Appel – en mand og hans arv. (Kristeligt Dagblads Forlag, 1970). 341 s.

Fra 1899 til 1928 var Jacob Appel leder af Askov – indtil 1906 formelt som medbestyrer sammen med svingfaderen Ludvig Schrøder; i to perioder, 1910–13 og 1920–24, var han minister. Til dette kommer et energisk engagement på andre områder. Om dette beretter hans datter, Margrethe Christiansen, i en form, der snart er hendes egen, snart breve og dagbogsoptegnelser; undertiden kan det være lidt svært for ikke at sige umuligt at se, hvad der i den retning er hvad.

Bogen begynder med et kapitel om livet i Jacob Appels barndomshjem hos Cornelius Appel i Rødding. Her er det kun enkeltheder, der er nyt. Større interesse knytter sig til det følgende kapitel, hvor Appel som ganske ung kommer til Askov; både i dette afsnit og i de senere kapitler om Askov fremlægges et betydeligt stof til karakteristik både af skolen og af de personer, der prægede den. Ind mellem det første og de senere kapitler om Askov står en skildring af Jacob Appels studieår i København, hvor han uden forudgående eksamen studerede ved Polyteknisk Læreanstalt også uden sigte mod eksamen. Faderens idé om det frie studium bragte Appel mange vanskelig-